



DE WEG VOORUIT IS DE WEG TERUG



We zijn als samenleving het spoor bijster. We hebben gekozen voor het eigen ik. Eigen behoeften en onze eigen voorstelling van de werkelijkheid staan centraal. We moeten terug naar de traditionele westerse opvattingen over goed en kwaad.

Dat is de boodschap van *Hercules op de Tweesprong*, het jongste boek van Andreas Kinneging. De Leidse hoogleraar rechtsfilosofie heeft een katholieke achtergrond. Hij groeide op in Zeeland en studeerde aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Aanvankelijk was hij liberaal. In de jaren 80 werkte hij voor het wetenschappelijk bureau van de VVD. Hij was toen aanhanger van het ‘utilitaristische liberalisme’, een filosofie waarbij het doel de middelen heiligt en individuele vrijheid onderhevig is aan maatschappelijke uitkomsten. Kinneging was onder meer ghostwriter voor toenmalig partijleider Bolkestein. Mede onder invloed van zijn promotiestudie zei Kinneging het liberalisme vaarwel. Hij werd conservatief en verruilde in 2004 zijn docentschap staatskunde voor een hoogleraar-schap rechtsfilosofie.

Inhoud

In *Hercules op de Tweesprong* stelt Kinneging dat we moeten terugkomen van de dwaalwegen die we als samenleving zijn ingeslagen. Dat is volgens hem begonnen met de waan van filosofen en staatsgeleerden die dachten dat de mens zelf bepaalt wat goed en verkeerd is. Dit mensgerichte denken leidde tot de Franse Revolutie. De waarschuwing van Kinneging voor Nederland anno 2023: wie vrijheid en gelijkheid verafgoodt als absolute waarden, glijdt af naar een DDR 2.0.

Het boek is opgezet in vijf delen.

1. Ondergang van moraal

Eerst bespreekt Kinneging de verwarring, ideologie en pseudotolerantie van onze tijd. Nederland lijkt een vrije samenleving maar is het niet. In theorie mag je zeggen wat

je denkt, maar in de praktijk ben je slechts vrij om het eens te zijn met de heersende mening. De wortels daarvan liggen volgens Kinneging in de tijd van de Verlichting en de Romantiek. Hij beschouwt de filosoof Hobbes als voorloper van het tegenwoordige denken. God werd gereduceerd tot een men-

selijke fantasie (p.70). Met het verwijderen van God trok de overheid zeggenschap naar zich toe als instantie die meende te mogen besluiten over de aard van goed en kwaad. Sociale

vrede werd niet langer gebaseerd op waarheid, maar gevestigd en bewaard door controle. Moraal werd op zijn best een samenspel van machten.

2. Waarheid blijft kenbaar

In deel twee betoogt Kinneging dat goed en kwaad niet verdwijnen of anders worden als de staat of het individu anders besluit. Goed en kwaad blijven afleesbaar en kenbaar. De deugdethiek van de Verlichting, alsook de plichtethiek en de mensenrechtenethiek die volgden, zijn volgens de auteur verschillende landkaarten van een objectieve morele orde of natuurrechtelijk denken (p.175). De grote scheiding kwam volgens hem in de jaren zestig van de twintigste eeuw, toen de Romantische levensbeschouwing dat de mens zelf goed en kwaad bepaalt, mainstream werd (p.176). Daarvoor bestond die mening slechts bij een kleine liberale minderheid.

3. Ethiek moet terugkomen

We kunnen als samenleving niet zonder objectief goed en kwaad. Deel drie van het boek laat zien dat de westerse samenleving is aangetast door contractueel denken vanuit menselijke begeerte. Dat heeft grote gevolgen gehad voor de wijze waarop liefde en het huwelijk in onze samenleving gestalte krijgen. Ook wijst Kinneging op de ontredde van de westerse maatschappij door ongebreidelde markteconomie. De koers waarop hij inzet: geen vrijemarkteconomie – vanwege de zondigheid van de mens. We moeten terug naar de wortels van de ethiek, zoals die te vinden zijn bij het christendom en de antieke oudheid. Het gebrek daaraan laat contracten dikker en processen duurder worden, terwijl de schandalen desondanks alleen maar toenemen (p.270).

**Moraal werd
op zijn best een
samenspel van
machten**

4. Getemperde democratie

Deel vier gaat over de staat. Daarin pleit Kinneging voor het temperen van democratie door een edele aristocratie en een directe band tussen kerk en staat, 'waarbij de staat de kerk beschermt en de kerk de staat "bezielt" door de enige als waar aangemerkte versie van het christendom te verkondigen' (p.409).

5. Moraal zonder waarheid bestaat niet

In deel vijf laat de auteur zien dat 'goed en kwaad wel degelijk aan waarheid gerelateerd zijn'. (p.433) Goed en kwaad zijn onveranderlijk en hangen samen met de aard van de schepping en vinden hun grondslag in God.

Stof tot nadenken

Hercules op de Tweesprong is in de eerste plaats een analyse van onze tijd. Die vraagt om nadere doordinking. Kinneging laat de uitwerking daarvan aan de lezer over. Daarom maak ik enkele opmerkingen die bedoeld zijn om zijn analyse scherper te stellen en om verder denken over dit mooie boek aan te moedigen.

Het egoïsme van de macht

Kinneging stelt dat het wezenlijke probleem van de samenleving na de Verlichting bestaat uit de 'ik-gerichte begerigheid van de mens, juist van hen die machtsposities bekleden'. De nieuwe staatsvormen hebben dat probleem niet opgelost.

We moeten inderdaad geen staatkunde bouwen op illusies over de goedheid van de mens. Echter, ook vóór de Ver-

lichting was er tirannie, zelfzucht en machtsmisbruik.

De lezer zou Kinneging kunnen tegenwerpen dat juist de liberale staatkunde van de Verlichting oog had voor de noodzaak van bescherming van de samenleving tegen de ik-gerichte mens. Denk maar aan de opstellers van de Amerikaanse grondwet met de scheiding der machten en aan Thorbecke in Nederland. Het probleem van onze tijd is juist dat regeringen zich verheven achten boven constitutionele afspraken. Niet dat alle problemen als sneeuw voor de zon zouden wegsmelten als men zich daardoor weer liet inperken, maar het zou een flinke stap voorwaarts zijn. Het eigenlijke probleem is niet zozeer staatkundig als wel moreel ethisch. Politici eigenen zich het recht toe om samen nieuwe waarheden te scheppen, op grond waarvan men meent constitutionele afspraken met de burger te mogen schenden. Dat is de eigenlijke bom onder ons staatbestel. Het is dus de vraag of machtsmisbruik door een elite werkelijk de kern van de zaak betreft, of een gevolg is van iets anders.

De analyse van Kinneging helpt de lezer niettemin op weg. Gezindheden komen immers voort uit een wereldbeeld en levensbeschouwing. Leaders kunnen pas waarlijk goed zijn als ze in harmonie opereren met de metafysische ordening (de ordening van de werkelijkheid die van buitenaf gegeven is). Zolang ze dat normatieve klankbord naast zich neerleggen, blijft ethiek een samenspel van belangen. Of iets goed is of verkeerd wordt bij de denkers na Hobbes bepaald door een spel van machten. Ook daarvan geldt ten diepste: *Might is right*.

Een terugkeer van de klassieke deugd van bezonnenheid of wijsheid bij leaders is dus maar een deel van de oplossing.

Goed en kwaad moeten weer vast gaan staan, geankerd in God en schepping. Hoewel Kinneging vooral analyseert, is dit wat hij impliceert. Op die manier wordt menselijk leiderschap ook weer objectief toetsbaar. In termen van de klassieke oudheid: we moeten als samenleving weer onze verantwoordelijkheid richting de goden beseffen, of de gevolgen dragen. Zowel het oude Griekenland als Rome kenden die metafysische verankering van het aards gebeuren. Hoewel zij de Tien Geboden niet kenden, waren ze zich zeer bewust dat de mens voor zijn begeren,

**Goed en kwaad
moeten weer
vast gaan staan,
geankerd in God en
schepping**

denken en handelen van buitenaf de maat gemeten wordt. Alleen al het klassieke denken over *hybris* (eigenwaan) maakt dit duidelijk.

De Verlichting en de Romantiek poogden horizontale, staatkundige, antwoorden te geven op een verticaal gemis dat zij introduceerden, namelijk de vernietiging van de metafysische basis en natuurlijke grondstructuur van de morele orde.

Overheid speelt god

De filosoof Rousseau wilde een samenleving waarin de staat – als sociaal contract tussen burgers – centraal staat in de maatschappij. God werd niet meer behandeld als realiteit, maar als een religieuze activiteit van mensen. Rousseau bepaalt ons erbij hoe maatschappelijke veranderingen zowel linksom als rechtsom kunnen plaatsvinden. Wie een verandering niet wil, moet haar zowel rechts als links blokkeren.

De mens wil zich niet langer van Buitenaf laten gezeggen. Zelfs de natuur moet wijken als die hem tegenspreekt

Dat aspect vraagt om nadere doordenking. Volgens Kinneking wilde Rousseau ‘een “burgerlijke religie” die alle andere religies – inclusief het Christendom – uitsluit, verplicht is voor alle burgers en de burgerplichten tot centrale geboden heeft, op straffe van verbanning en dood’ (p.105). Het ging Rousseau niet zozeer om uitsluiten, maar om onderschikking. Voor het openbare leven wilde hij een typische verzamelgodsdienst die ten dienste stond van de orde, met het verlichtingscredo: Opperwezen, deugd en onsterfelijkheid van de ziel. Deze ‘religion civile’ (zie deel 4 van zijn boek *Du Contrat Social*) kwam er. Nota bene: in Europa niet alleen ‘linksom’, zoals in Frankrijk, maar ook ‘rechtsom’, via de restauratie van de monarchieën in de 19^{de} eeuw. Juist absolutistische aristocraten als Frederik van Pruisen en Willem I bevorderden dit staatsbestel, waarbij ze eisten dat de kerken dit credo dienden. Denk aan de regle-

mentenbundel van 1816 in Nederland en de verenigde staatskerk in Pruisen die leidde tot de emigratie van traditionele Lutheranen. Verplichte staatsrijetuelen in landen als Frankrijk, Duitsland en de Verenigde staten vormden het hoogtepunt van deze burgerlijke religie. De Eerste en waarschijnlijk ook de Tweede Wereldoorlog, alsook het Russische communisme waren onmogelijk geweest zonder dit denken.

Ontkenning van openbaringsgezag

In de zeer waardevolle bespreking van moraal in deel II, en ook in zijn zaak voor gewetensvorming in deel III (vanaf p. 268) bepleit Kinneking ‘deugdherstel’. Hoewel hij spreekt van ‘Traditie’ en ‘vox Dei’ (de stem van God, p.192), beperkt hij zich in dit boek vooral tot het natuurrecht en de klassieke deugden in relatie tot het menselijk geweten. Hoewel hij de navolging van Christus benoemt als hoogste streven (vanaf p.380), en een schitterend hoofdstuk heeft over de filosofie van Hildebrand (p.502-516) zou enige historisch-theologische uitbreiding zijn zaak versterken. Immers, de huidige ethische crisis is ten diepste een crisis van ontkenning van openbaringsgezag: de mens wil zich niet langer van Buitenaf laten gezeggen. Zelfs de natuur moet wijken als die hem tegenspreekt. Het lijkt de ultieme mens van de wetteloosheid uit de Tessalonicenzenbrief die zich door geen God of gebod laat gezeggen.

Goed en kwaad zijn volgens het traditionele westerse denken kenbaar via natuur en Schriftuur. Beide zijn in harmonie. Sterker nog, Gods spreken in de Bijbel fungeert als hoogste vorm

van morele openbaring. Menselijke beoordeling en ervaringskennis zijn, ook wanneer zij, zoals de klassieke deugden, opkomen uit scheppingsopenbaring, beperkt en feilbaar. Zonder de heilige Schrift, verstaan binnen de uitleg van de Kerk, kan de 'innerlijke stem van het Goede' onbewust functioneren op de wijze van de Romantiek. Het menselijk gevoel, persoonlijk of in groepsverband, verving vanaf die tijd de normatieve functie van de klassieke deugden. Dat bleef aanvankelijk beperkt tot een elite maar is via het gestegen opleidingsniveau en de media algemeen geworden in onze postmoderne tijd. De Romantiek bouwde voort op het materialistisch wereldbeeld van de Verlichting dat uiteindelijk leidde tot een wereldbeeld waarin de mens op zichzelf aangewezen is, en waarin de Bijbel en openbaring van deugden in de schepping niet meer herkend worden.

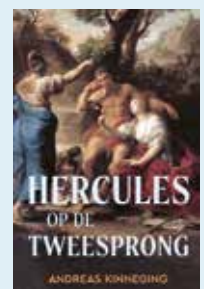
Deugtherstel via aristocratie?

Tot slot een kritische noot over de waardering van aristocratie in dit boek. Gezien zijn proefschrift en historische gang van liberalisme naar conservatisme is het te verwachten dat de schrijver in aristocratisch leiderschap een deel van de oplossing ziet. In de termen van gentlemanwaarden, opgedane kennis door voorbeeldfunctie en financiële mogelijkheden is dat een logische gedachte. Niet iedereen heeft de kwaliteit om een openbaar ambt te bekleden. Juist de fantasie van het gelijkheidsdenken en het wegvallen van morele eisen die objectief meetbaar zijn, maken dat politici falen in hun taak om de burger te beschermen en de regering en ambtenaren te contro-

leren. Het respect is weg en dat is voor een belangrijk deel het gevolg van het systeem.

De vraag is of we dat met aristocratisch leiderschap terugkrijgen. Kinneking legt daarbij onder meer de maatstaf aan van 'oud geld'. Voorbeeld bij hem is het oude Engelse ideaal van public schools en parlementsleden die dankzij eigen vermogen zonder salaris het land dienen. Maar wie de biografie over de grote Britse staatsman William Pitt the Younger (door William Hague, 2005) leest, weet dat public schools al eeuwenlang broedplaatsen van ongerechtigheid zijn en dat onder het vorstenhuis Hannover de interpretatie van het strafrecht erop neerkwam dat 'oud geld' mocht stelen en moorden, terwijl de 'have-nots' om de kleinste vergrijpen de doodstraf kregen of jarenlange dwangarbeid moesten doen voor 'oud geld'eigenaren in Virginia of Van Diemensland. En wie de jongste biografie over Willem van Oranje leest (*De Zwijger* door René van Stipriaan, 2021) of die over de gebroeders De Wit (*Ware Vrijheid* door Luc Panhuysen, 2018), zingt het 'Vest op prinsen geen betrouwen' nog iets harder mee. Ook regentenmacht corrupteert, naar het gezegde van Lord Acton. En dan spreken we nog niet eens over de diepe morele corruptie van de Duitse adel in de 18^{de} en 19^{de} eeuw.

Vanuit de rijke westerse traditie is het veeleer de middel-eeuwse schrijver Chrétien de Troyes (*Perceval ou le Conte du Graal*) die ons bepaalt bij de noodzaak van innerlijke edelheid en levenspraktijk. Dat het de adel in Duitsland, Engeland, Frankrijk en ook Nederland daaraan eeuwenlang heeft ontbroken was juist een voedingsbodem voor de revoluties die volgden. Aristocratisch leiderschap is inderdaad nodig, maar dan gaat het in de eerste plaats om innerlijke edelheid die moet blijken in zichtbare deugd. De geschiedenis van de Graal leert dat een verarmd ridder juist waarlijk edelman kan zijn. 'Oud geld' mag dan allerlei voordelen hebben ten opzichte van 'nouveau riches' (nieuwe rijken), in de Bijbel blijft *cupiditas* (begeerte, hebzucht) de wortel van alle kwaad. Voor ware aristocratie moeten we terug naar de ridderidealen van Erasmus (*Enchiridion militis Christiani*, 1501), niet naar de stand van het vermogen of de ouderdom van bankrekeningen. ■



N.a.v.:
Andreas Kinneking, *Hercules op de Tweesprong*, Prometheus, Amsterdam 2023. ISBN 9789044654134, 576 pag., prijs € 40,00.